

СТЕПАНЕНКО С. В., кандидат економічних наук, доцент

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ЧАС: ВСТУП ДО ДИСКУСІЇ

На початку четвертого десятиліття незалежності Україна зіткнулася із найдраматичнішою подією у своїй новітній історії – відкритим воєнним вторгненням з боку Російської Федерації (РФ). Цьому передувала гібридна агресія, яка визначається в наукових колах як поєднання звичайних і особливих інструментів впливу та засобів підривної діяльності з використанням уразливостей суперника для підпорядкування його дій інтересам агресора [6].

Такий розширений підхід дозволяє ідентифікувати розгортання агресивних дій з боку РФ проти України задовго до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., і навіть до початку «гарячої» фази, пов'язаної зі збройним втручанням 2014 р., анексією Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей. По-суті, збройну інтервенцію варто розглядати лише як окремий, проте безпрецедентний за руйнівними наслідками, складник послідовної агресивної стратегії РФ, спрямованої на повернення України до сфери свого політичного, економічного й гуманітарного впливу.

Будь-яка війна як збройне протистояння створює безпрецедентні загрози в усіх сферах функціонування держави і суспільства: політичній, економічній, соціальній, екологічній, гуманітарній, інформаційній, культурній, ідеологічній, історичній... З огляду на це, очевидно, що комплексні дослідження воєнних конфліктів повинні мати мультидисциплінарний і міждисциплінарний характер.

Здійснюючи наукове осмислення сучасної російсько-української війни, на нашу думку, варто визначити її причини та передумови,

запропонувати наукову класифікацію, окреслити загрози і можливості, спрогнозувати імовірні наслідки та запропонувати стратегію їх подолання та використання. Спробуємо тезово зупинитися на ключових засадах осмислення сучасної війни.

Серед наукових розвідок про причини війни одним із найбільш системних, на наш погляд, є допис вітчизняного науковця, підприємця і громадського діяча Валерія Пекаря «Як велика війна стала можливою?». Дослідник називає десять причин нинішньої війни [4]. Розглянемо їх детальніше.

1. Імперіалізм. Росія як одна з останніх імперій світу, взяла участь у перемозі над нацизмом, і тому світова спільнота дозволила їй зберегти свій імперський характер, оминати деколонізацію. Радянські / російські злочини у Східній Європі у 1945, 1956, 1968 рр. не були засуджені. Демократичний світ заплющив очі як на гноблення та русифікацію народів всередині імперії, так і на намагання повернути народи, що звільнилися від імперії у 1991 р., до її сфери впливу. Це породило безкарність. Висновок: світ має стати непримиренним до пригноблення народів, до втручання колишніх імперій у справи своїх колишніх колоній.

2. Авторитаризм. Толерантність демократичного світу до авторитаризму породжує війну. Коли в країні немає вільних виборів, незалежних медіа та громадських організацій, коли за одне слово «війна» чи поширення будь-якої інформації – навіть про втрати власної армії, навіть за пікет з чистим аркушем паперу можна потрапити за ґрати – тоді можливо все. Авторитарний режим тримається на масовій пропаганді. Висновок: світ має стати непримиренним до авторитарних режимів, бо вони породжують війну.

3. Архаїзація. Сучасна Росія інсталює все більш архаїчні політичні, економічні, релігійні та культурні системи, що призводить, з-поміж

іншого, до деградації людського капіталу. Культ сили, насильства («победобесіє») в Росії став державною ідеологією, діти змалечку виховуються у культурних кодах війни, а демократичний світ сприймав цю дикість і варварство як культурну особливість. Висновок: світ має навчитися розрізняти культурні особливості та насадження архаїчних культур насильства й права сильного.

4. Нафта і газ як зброя. Нафтовий технологічний пакет потребує величезної концентрації капіталу. Там, де немає ринків капіталу, це призводить до збільшення ролі держави та посилення авторитаризму. Викопне паливо як ключове джерело доходів та інструмент тиску здатне породити не лише економічні війни, а й справжні збройні конфлікти. Висновок: світ має прямувати до зменшення частки викопного палива в енергетичному балансі, таким чином, знижуючи вагу нафтових автократій у міжнародних справах.

5. Провал російських інтелектуалів. Російські інтелектуали виявилися нездатні створити своєму народові картинку майбутнього – отже, залишилася лише картинка минулого, мрія про відновлення імперської величі. Висновок: світ має підтримувати російських інтелектуалів, які борються з авторитаризмом, і не ставити на одну дошку активних борців з режимом та його пасивних жертв, і тим більше пасивних спостерігачів.

6. Глобальне поширення імперського впливу. Російські медіа по всьому світу, куплені на нафтові гроші політики, журналісти та інтелектуали роззброїли світ перед РФ. Певним чином можна говорити про глобальну корупцію еліт з боку Росії. Висновок: світ має обрізати канали глобального інформаційного впливу та жорсткіше ставитися до спроб втручання у вибори та роботу інформаційних систем.

7. Інтереси замість цінностей. Коли інтереси переважають над цінностями, тоді втрачаються моральні орієнтири, наслідком чого стає

«етичний дефолт». Демократичний світ заплющив очі на російське вторгнення в Грузію, злочини на Близькому Сході, анексію Криму та вторгнення на Донбас. Адже головне – «business as usual». Більше того, після 2014 р. ряд європейських країн, порушуючи ембарго, продовжували продавати РФ новітнє озброєння, що дозволило надзвичайно посилити її воєнний потенціал. Безкарність попередніх злочинів породжує всездозволеність та нові, жахливіші злочини. Висновок: світу потрібно посилення корпоративної та урядової відповідальності за співпрацю з авторитарними режимами та додаткові заходи проти відмивання ними грошей.

8. Криза міжнародних організацій. Вся система наддержавних структур, яка вибудовувалася після Другої світової війни, по суті, провалилася, бо ніхто в міжнародних організаціях не розуміє, як діяти в умовах не локального, а повномасштабного конфлікту. Наприклад, як має діяти Рада безпеки ООН, коли агресором є постійний член Ради безпеки? Виклики для миру зростають, а інституції не можуть з ними впоратися, бо були створені для іншого рівня викликів. Особливо важка форма паралічу міжнародної політики настає навіть при незначних натяках на використання ядерної зброї. Висновок: потрібне перезавантаження міжнародних організацій, щоб більш ефективно діяти в умовах викликів нашої епохи.

9. Постправа. Постмодерна толерантність до вираження будь-яких думок, нездатність захистити істину призводять до знецінення науки та інтелектуальних досягнень людства. Наслідком цього є втрата критичного мислення та моральних орієнтирів. Неможливо подолати зло, якщо не зрозуміло, що таке зло, якщо добро і зло – це лише слова для називання двох рівноправних точок зору. Висновок: світові потрібні нові стандарти медіа та освіти для запобігання інтелектуальній деградації.

10. Провал світових інтелектуалів. Значна частка світових інтелектуальних лідерів втратила моральний компас, вимагаючи від України капітуляції, а від власних урядів – відмови від допомоги, закликаючи замість захисту від насильства до діалогу між жертвою та насильником тощо. Висновок: світові потрібна нова інтелектуальна оптика для розуміння подій поза межами щоденного досвіду, а також сильний моральний компас, який виведе з блукання у постмодерному релятивізмі.

Погоджуючись із багатьма тезами В. Пекаря, зауважимо також, що здійснення спочатку гібридної, а потім відкритої (з 24 лютого 2022 р.) агресії РФ проти України далеко не в останню чергу було обумовлене нерішучістю та зволіканням у проактивній політиці самої України, зокрема: у побудові боєздатної армії; у визначеності чітких геополітичних пріоритетів; у провадженні актуальних реформ, спрямованих на забезпечення економічної стійкості, сталого розвитку, збалансованості й динамічності поступу; у модернізації структури економіки; у побудові непорушних засад демократії та верховенства права; у формулюванні та реалізації сучасних історичних, культурних та ідеологічних наративів...

Збройна агресія Росії проти нашої держави вже на сьогодні призвела до незмірних збитків для вітчизняної економіки. За оцінками прем'єр-міністра України Д. Шмигала, загальні втрати, спричинені війною, у найближчі роки перевищать 1 трлн. доларів [2]. Страшні людські втрати; гуманітарна катастрофа на окупованих територіях та у місцях ведення бойових дій; руйнування виробничих потужностей, житлового фонду, нежитлової, транспортної та соціальної інфраструктур; обмеження використання національного земельного фонду внаслідок його часткової окупації, а також шкоди, завданої мінуванням, обстрілами та забрудненням українських територій; скорочення частки робочої сили, зайнятої у продуктивному виробництві; скорочення платоспроможного попиту населення; переорієнтація державних видатків на користь сфер, не

пов'язаних безпосередньо з виробництвом ВВП; зростання рівня інфляції, боргових зобов'язань та знецінення національної валюти; прямі та суміжні інвестиційні втрати; підвищення цін на енергоресурси; зниження якості людського капіталу через психологічні травми та ризик втрати життя; загострення фінансової нестабільності; необхідність переконфігурації усталених логістичних маршрутів; дефіцит окремих категорій товарів – це неповний перелік чинників, що обумовлюють рецесію національної економіки та є гостроактуальними викликами для національної соціально-економічної безпеки.

Сценарний обрахунок можливих економічних збитків України, здійснений фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАН України, попередньо визначає втрати України внаслідок війни, розв'язаної Російською Федерацією, в обсязі від 22 до 46% ВВП, втрати промислового виробництва – близько 50%, експортних надходжень – 48%, капітальних інвестицій – 45% [1]. Значні втрати пов'язані з колосальною внутрішньою міграцією, загрозливими масштабами екологічних проблем. Крім того, наслідки війни в Україні однозначно мають негативний вплив у глобальному масштабі через залученість багатьох держав до санкційних програм, потрясіння на світовому ринку продовольства, проблеми із українськими мігрантами у ряді європейських країн, зростання світових цін на енергоносії, руйнування ланцюгів ресурсного забезпечення, порушення усталених транспортних коридорів та логістичних маршрутів.

Наразі можна констатувати, що через відсутність вагомих ознак не лише завершення, а й навіть призупинення воєнної інтервенції РФ проти України, втрати її людського, виробничого та інфраструктурного потенціалу надалі очевидно зростатимуть. З огляду на це, життєво важливою складовою вітчизняної економічної політики є реалізація комплексу заходів для забезпечення ефективного функціонування

національної економіки в умовах воєнного часу, розробка та деталізація планів післявоєнного відновлення та розвитку України.

Для підтримки економіки України у часи війни важливим є ефективне поєднання реанімаційних заходів внутрішнього і зовнішнього характеру. Серед пріоритетів уряду на внутрішньому рівні – збереження стабільності фінансової системи; відновлення діяльності бізнесу у безпечних регіонах та скорочення бюджетного розриву; цільова підтримка підприємств, які зазнали збитків, працюють у критичних галузях та потребують релокації; соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та безробітних, у т. ч. задля підтримання платоспроможного попиту; спрощення регуляторної бази та дерегуляція господарської діяльності; узгодження альтернативних маршрутів українського експорту та імпорту; впорядкування внутрішніх перевезень через логістичні проблеми в умовах морської блокади та значного пошкодження транспортної інфраструктури.

Очевидно також, що у поточних умовах критично важливою для вітчизняної економіки є міжнародна підтримка, зокрема у подоланні бюджетного розриву. Однак зрозуміло, що ця підтримка може бути більшою, якщо уряд здійснюватиме проактивну політику у залученні фінансових ресурсів, постійно демонструватиме приклади відповідального та цільового витрачання коштів. Фінансова допомога міжнародних партнерів, спрямована на збільшення міжнародних резервів НБУ, також сприятиме фінансовій стабілізації, дозволить лібералізувати валютний контроль. Водночас, здійснення зовнішніх запозичень має відбуватися в рамках грамотної боргової стратегії держави, зазвичай орієнтованої на формування такої структури та обсягу боргу, які не здійснюють значного навантаження на державні фінанси та є стійкими до негативного впливу потенційних криз. З огляду на це, видається обґрунтованою рекомендація Центру економічної стратегії щодо чіткої орієнтації урядової політики на зменшення боргового навантаження та подальшу фінансову підтримку

українського боргу. Експерти Центру пропонують здійснювати зовнішні запозичення, виходячи з наступних принципів: а) пріоритет отримання грантів, а не позик, щоб уникнути нагромадження боргового тягаря; б) скасування наявного боргу, що має бути реалізоване так, щоб не спричинити крос-дефолт інших українських боргів, у т. ч. євробондів, або нашкодити репутації України як надійного позичальника; в) обсяги безумовної бюджетної підтримки мають значно вирости порівняно з поточними рівнями; г) значна частка нових боргів має бути деномінована в українській валюті, щоб уникнути майбутніх валютних ризиків для України у ближньому повоєнні [3].

Незважаючи на важкі соціально-економічні виклики сьогодення та гостру необхідність їх подолання, вкрай важливими з огляду на повоєнні перспективи нашої держави є деталізація й удосконалення планів та джерел післявоєнного відновлення та розвитку України. Адже по закінченню війни масштабна програма підтримки відбудови України має бути задіяна одразу, щоб нашій країні не довелося чекати на закінчення тяганини з вилучення російських активів, проведення процедури оцінки вартості пошкоджень та втрат тощо.

У довгостроковому контексті на вітчизняні післявоєнні перспективи значний вплив матиме надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Отримання такого статусу може стати суттєвою підмогою у досягненні цілей післявоєнного відновлення та розвитку України, своєрідним якорем для масштабних програм реконструкції, орієнтиром у внутрішній та зовнішній політиці України та потенційних держав-донорів тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що попри величезний тягар непоправних втрат та збитків, війна та її результати для держави і суспільства – це період нових викликів і спроможностей, які відкривають нове «вікно можливостей». Для України це означає унікальну можливість реалізації

актуальних суспільних запитів, зокрема: а) проведення «зачистки» політичних еліт, очищення від п'ятої колони агресора, колаборантів, дезертирів та неефективних управлінців (можливість реалізації після завершення активної фази війни); б) здійснення нагальних, але суспільно болючих реформ (можлива реалізація протягом короткого часу – до 12 місяців – за умови високої підтримки дій президента В. Зеленського); в) проведення деолігархізації, тобто перезавантаження відносин влади та великого бізнесу, запровадження нової системи їх взаємодії.

Війна, як і будь-яка криза, є каталізатором інноваційних шляхів подальшого розвитку, зокрема у сфері техніки і технологій. Саме у скрутні часи набувають поширення й активізації різні форми публічно-приватного партнерства, об'єднуючи урядові органи, науково-дослідний сектор та приватні структури задля розробки та впровадження певного продукту у рекордні терміни та масштаби.

Україна зробила свій цивілізаційний вибір на користь демократії, пройшовши нелегкий шлях, як це свого часу зробили усі європейські країни. Тож для нас це – не тільки народна війна за незалежність, це також війна за цивілізаційний вибір: Україна відстоює свою приналежність до європейської цивілізації і водночас – ті засадничі цінності, права і свободи, що лежать в основі Західного світу [5].

Активна фаза війни в Україні створила передумови не лише для перезавантаження влади, а й для глибших процесів – трансформації суспільних відносин. Війна стала шоком для суспільства, але водночас і потужним мобілізаційним та ціннісно-світоглядним фактором. Маємо обгрунтовані сподівання, що усвідомлення ціни, яку довелося і ще доведеться сплатити Україні, стане достатнім стимулом для ціннісно-світоглядної трансформації суспільства, розбудови дієвої політики суверенного розвитку в найближчій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. URL : <http://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/554>.
2. Денис Шмигаль: План відновлення та Фонд відновлення стануть складовими ініціативи, яка об'єднає весь світ на підтримку України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-plan-vidnovlennya-ta-fond-vidnovlennya-stanut-skladovimi-iniciativi-yaka-obyednae-ves-svit-na-pidtrimku-ukrayini>.
3. Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. URL : <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/>.
4. Пекар В. Як велика війна стала можливою? URL : https://site.ua/valerii.pekar/yak-velika-viina-stala-mozливоу-iyewkxw_
5. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну: історичний контекст. URL : <https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/povnomasshtabne-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-istorychnyy-kontekst>.
6. Стратегічна ціна російської агресії для економіки України. Аналітична доповідь. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/analytrep_05_2022.pdf.